

Şəddat CƏFƏROV

"Bakı mətbəəsi"nin direktoru, Respublikanın ilk poliqrafçı alimi, iqtisadiyyat elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan və Rusiya Yazıçılar və Jurnalistlər Birliklərinin üzvü

(Əvvəli ötən saylarımızda)

Azərbaycan ədəbiyyatı təkcə Şərq yox, həm də dünya ədəbiyyatı müstəvində bir çox sənətkarları - Qətrən Təbrizi, Nizami Gəncəvi, Xaqani Şirvani, İmadəddin Nəsimi, Məhəmməd Füzuli kimi sənətkarları ilə xüsusi fenomen kimi 150 ildən çoxdur ki, öyrənilməkdədir. Avropa filosofları və böyük ədəbiyyat tədqiqatçıları Nizami mövzusuna həmişə bədi aspektdə, həm də elmi-fəlsəfi istiqamətdə mürciət etməkdən yorulmuşlar; nə üçün?

Birinci, ona görə ki, Nizami yaradıcılığının əsas mahiyyəti insanı uca tutmaqdır. Bütün hakimiyyətlərin, hökmdarların siyasətçiləri hamısının fəvqündə insanın mənafeyi dayanır. İnsan dünyanın əşrafə hesab olunur. Elə buna görə də, dünyanın ən görkəmli filosofları, cahangirliyi insan qəddarlarını həyat həqiqətləri ilə üz-üzə qoyarkən Nizamiyə mürciət etməli olurlar. Onun cahangirlik iddiasında olan qəhrəmanları ilə həyat həqiqətlərini qarşılaşdıraraq insan talehərini daha üstün mərtəbədə göstərir və demək, Nizamini də insanın qoruyucusu kimi tərənnüm edirlər.

İkincisi, Nizami Gəncəvi bütün yaradıcılığında hakimiyyət rejimlərini hökmdarları ilə bir nizama dəvət edir. Bu nizam ondan ibarətdir ki, haqsız haqlıyı əzməməlidir. Ona görə də N.Gəncəvi öz yaradıcılığında ədalətli üstün tutan hökmdarları tərənnüm edir. Yada salaq ki, G.Gəncəvi «Xosrov və Şirin» poemasında Xosrovu necə görür, necə göstərir, sonra onu hansı mərtəbəyə qaldırır.

Üçüncüsü, N.Gəncəvi bütün zəmanəsinə qabaqlayaraq dünyada ilk dəfə olaraq «xoşbəxtlər ölkəsi»nin timsalında ideal cəmiyyət arzusunun dilə gətirir. Əlbəttə, dördüncü, beşinci... daha sonrakı mətləbləri də çözmək olardı. Ancaq onda mətləbdən bir qədər uzaq düşərdik. Qayıdıraq N.Gəncəvinin Azərbaycan ədəbi mədəniyyətinin XX əsrini yeni zaman adlanan dövrünün təsrinə...

Biz artıq Elşad Səfərlinin tədqiqatına əsasən Firudin bəy Kəçərlinin tədqiqatında Nizamiyə birtərəfli münasibət qeyd etmişdik. Ancaq təəssüf ki, sonrakı zamanlarda da Nizamının fars dilli olduğu əsas götürülərək onun Azərbaycan-türk mədəniyyətinin mühitindən qraf fenomen kimi şərh olunması bizi narahat etməyib bilməz. Elşad Səfəri bu məqamları xüsusi olaraq diqqətə çəkməklə N.Gəncəvinin təkcə Azərbaycanda yox, hətta Avropada hansı nüfuzda olduğunu xüsusi məmnuniyyətlə qeyd edir: «1919-cu ildə İstanbulda nəşr etdiyi "Azərbaycan ədəbiyyatına bir nəzər" monografik tədqiqatında görkəmli yazıçı, tədqiqatçı Yusif Vəzir Cəmənəmzəli, Xaqani Şirvani kimi, Nizami Gəncəvinin

"TÜRKANƏ SÖZ"ÜN MİSİLSİZ USTADI

da fars dilində yazdığına görə ədəbiyyat tariximizin başlanğıc mərhələsinin bu şairlərlə başlanmasını mümkünsüz hesab edirdi. Buna sübut kimi Henrix Heynenin milliyətcə yəhudi olmasına baxmayaraq, bütün ömrü boyu alman dilində yazdığı üçün onu heç kimin yəhudi şairi yox, alman şairi hesab etməsi faktına əsaslanmışdı». Demək, Elşad Səfəri məsələyə çox obyektiv yanaşır. Hətta misal olaraq gətirir ki, Henrix Heyne milliyətcə yəhudi olmasına baxmayaraq, alman şairi olaraq xarakterizə olunur, öyrənilir. E.Səfərlinin bu sözlərindən belə çıxır ki, biz Nizamının farsca yanaşma ilə onu Azərbaycan mühitindən ayıra bilmərik. Onu Azərbaycan şairi kimi görmək bizim həm də ictimai-mədəni borcumuzdur. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, E.Səfərlinin qeyd etdiyi kimi «Nizamiyə bu cür münasibətin formalaşmasında keçən əsrin əvvəllərində sovet ideologiyasının, vulqar sosiologiyasının da dərəcəsi "xidmətləri" heç də az deyildir». Məlum məsələdir ki, E.Səfəri 70 il hakimiyyətdə olmuş sovet ideologiyasının repressiv gücünü də yaxşı bilir. Nizamiyə münasibətin müəyyən zaman daxilində ehtiyatla yanaşma müstəvində üzə çıxan təzahürləri müəyyən təhlükələr yaradır. Əlbəttə, sovet ideologiyası hər hansı bir yad təlim elementini qətiyyətlə qəbul etmək istəməzdi. Bu ideologiya Nizami qəhrəmanlarını milli mühitin övladları kimi görməyə mane olurdu. Bütün hallarda tədqiqatçılar ikili münasibət qarşısında qalırdılar. Onlar sovet dövründə Nizamiyə elə yanaşmağa çalışırdılar ki, öz başlarına problem açmasınlar.

Tədqiqatçı E.Səfəri Nizami ilə bağlı tədqiqatında tarixə təsadüfi ekskurs etmir, hətta bəzi problemlərin köklərini belə bir qədər keçmişə axtarmağa çalışır. Amma hər halda o, bir çox milli müəlliflərin adlarını çəkir ki, o adları təmsil edən ədəbiyyat xadimləri Nizamini milli ədəbiyyatımızın tərkib hissəsi kimi qəbul edirdilər. E.Səfəri bu düşüncəni məxsusi olaraq ədəbdən qeyd edir: «Ancaq bir sıra köklü ədəbiyyatşünaslar sırasında Cümhuriyyət dövrü araşdırıcılarından Adilxan Ziyadəxana alqış düşürdü ki, o, Yusif Vəzir Cəmənəmzəli, həm də F.Kəçərlidən fərqli olaraq "Azərbaycan haqqında tarixi, ədəbi və siyasi məlumat" (1919) əsərində "Azərbaycan ədəbiyyatının məşayi ni anadilli ədəbiyyatla bağlanmış, azərbaycanlı müəlliflərin ərəb və fars dillərində yaratmış olduğu ədəbi irsi də milli ədəbiyyatımızın ayrılmaz tərkib hissəsi kimi tədqiqata cəlb etmişdir». Elə buradaca qeyd etmək lazımdır ki, Nizami haqqında yazan müəlliflər həqiqətə deməyi ona görə borclu hesab edirdilər ki, onlar Nizami yaradıcılığında dünya həqiqətlərini görürdülər, bir o qədər də Azərbaycan həqiqətlərini görürdülər. Sonrakı zamanların Nizami ilə bağlı tədqiqatları göstərir ki, ayrı-ayrı müəlliflər Nizami fenomenini izah edərkən dövrün əsas amil olduğunu ya unudurlar, ya da bilərəkdən təhrif edirlər. Amma hər halda N.Gəncəvi yaradıcılığı Şərq mədəniyyətinin mühitində Azərbaycan fenomeninə daha çox bağlı idi. E.Səfəri sözünün davamında qeyd edir: «Nizamiyə yüksək dəyər verənlər, barmaqla sayılanların sırasında görkəmli ədəbiyyatşünas, bibliograf, mənsünas Salman Mümtazın da adı mütləq çəkilməlidir. Çünki onun "Azərbaycan ədəbiyyatının qaynaqları" kitabında deyən "Şeyx Nizami" məqaləsində fars dilində yazmışın nəqşan sayanlara və məhz buna görə də Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə salınmamasına etirazını aşağıda

kı sözlərlə ifadə etmişdir: "Nizamının arsa yazması əgər eyib sayılırsa, bu da yanlışdır. Zaman, məkan, mühit nəzərə alınmalıdır... İran və Turanın yetirdiyi türk şairlərinin çoxu - Əbu Nəsr Fəribi, Əbu Əli Sina, Cəlaləddin Rumi, Şeyx Mahmud Şəbüstəri türkdilli ola-ola farsca yazmışlar". Buna baxmayaraq, onların öz elm və ədəbiyyat tarixlərində yüksək mövqə tutmalarına müəllif işarə etmiş, Nizamının əleyhdarlarına kəskin şəkildə iradlarını bildirmişdir». Məlum məsələdir ki, Nizami zamanının nə qədər nadir şəxsiyyəti olsa da, göydən düşməmişdir. O, dövrünün yetirməsi idi. Mübahisəsiz olaraq qeyd etməliyik ki, Nizami zamanında da onu yetirən mühiti şərtləndirən simalar az deyildi. Nizamının farsca yazmasının əsas səbəbləri siyasi mühitlə bağlı idi və bu ağırın təkcə Nizami daşımır və E.Səfəri də öz qeydlərində həmin məqamları işıqlandırır.

N.Gəncəvi elə bir qüdrətli simadır ki, hətta onun kimliyi müharibənin - II Cahan savaşının ən çətin zamanında belə elm və düşüncə, fikir və məlahizə insanların düşündürmüşdür. Təsədüfi deyil ki, o vaxt Leningradın mühasirəsində belə Nizamının yubileyi keçirilmişdi. Daha əvvəllər Nizamiyə heykəl qoyulmaq məsələsi ortalığa gələndə bunun da əleyhdarları olub. Şübhəsiz, onlar bu fikirləri onun dili ilə bağlamağa çalışıblar. Nəzərə almalıdır ki, Nizami Gəncəvi hansı səbəbdən yad dildə yazmağa məcbur olmuşdur. Hətta yad dildə yazmasının ona gətirdiyi sarsıntılar belə öz əsərində gələcək zamanlara - indiki təbiri desək, mesaj etmişdir. Elşad Səfəri maraqlı bir faktı diqqətə cəlb edir: «S.Mümtaz dövlətin Nizamiyə heykəl ucaltmasına etiraz edən Zinətulla Nuşirvan adlı birisinin yazdığı "Ölənərləndən əvvəl yaşayınları düşünməlidir" başlıqlı məqaləyə də mənfi münasibət bəsləmiş, bu cür halları sairə hərmatsızlıq saymış, onu tanıda yox, daha çox tədqiqə və ləyaqətinə uyğun dərkə, təbliğə layiq olduğunu vurğulamışdır». Zənnimcə, E.Səfərlinin bu qeydləri o qədər aydındır ki, əlavə şərh verməyə ehtiyac da yoxdur. Əsas odur ki, N.Gəncəvinin indiyə qədər Azərbaycan, hətta Azərbaycanın təşəbbüsü ilə dünyanın ən müxtəlif ölkələrində heykəlləri qoyulur. İnsanlar bu böyük simanın heykəli önündə dayanıb düşünməli olurlar. Onun nə yazıb, nə yaratdığı az-çox öz dillərində nəyi oxuyub, nəyi əsasında təzədən nəzərdən keçirməli olurlar. E.Səfəri görünür, Zinətulla Nuşirvanın yazdığına münasibəti daha aydın göstərmək üçün Salman Mümtazın düşüncələrini özünəxas şəkildə davam etdirir: «Elə S.Ə.Şirvaninin Gəncədə olarkən Nizamının türbəsinə dağılıb, baxımsız görəndə kövrələrək söylədiyi -

Ey şeyx Nizami, ey nizami dağılan, Ey Gəncədə izzü ehtişamı dağılan. Olmuşmu sənənlə mən kimi ələmdə, Beyti, evi, məktəbi, kəlamı dağılan - rübəisi də yazıldığı tarixdə (1878) Zinətulla yoldaşın məqaləsində (1925) əlli ilə yaxın vaxt keçməsinə baxmayaraq dahi şəxsi həmvətənlilərindən ögəy münasibətdə heç bir müsbət dəyişikliyin baş vermədiyinin çox təəssüf doğuran göstəricisidir».

E.Səfəri S.Ə.Şirvaninin rübəisi şəkildə ifadə olunmuş ifadələrini qətiyyətlə təsadüfi halda xatırlatmır. Tədqiqatçı bununla demək istəyir ki, N.Gəncəvi ilə S.Ə.Şirvaninin arasında biz istəsək də, istəməsək də qırılmaz əlaqələr var. Əslində, S.Ə.Şirvani demək istəyir ki, ögəy Nizami evi olmasaydı, mən o evin bir hərəsində öz sənətim

yarada bilməzdim. Bunun da mahiyyəti odur ki, N.Gəncəvi özündən sonrakı sənətkarlara xüsusilə ədəbi məktəb baxışından yox, həyata obrazlı münasibət baxımından S.Ə.Şirvaniyə və digər sənətkarlara böyük təsir göstərmişdir.

Kimşəyə siri deyil ki, N.Gəncəvi öz əsərlərində Firdovsini xatırlayıb. Xüsusilə, «Xosrov və Şirin» dastanında mövzuya Firdovsinin də zamanında qatıldığına etiaf edib. Amma onun Xosrov mövzusunun münasibətini özü üçün məqbul hesab etmir. O, Xosrov özünün bildiyi kimi, öz məqsəd və məramına uyğun yazıya gətirir.

E. Səfəri Nizami ilə bağlı tədqiqatları, sənətkarları çox diqqətlə araşdırıb. Kimin Nizamidən necə bəhrələnməsini də özünün düşüncə müstəvində keçirib. Ona görə də tədqiqatında təkcə Şərq yox, eləcə də Qərb müəlliflərindən belə məlumatları təhlil müstəvisinə gətirir: «Düzdür, M.F.Axundzadənin Nizamiyə münasibəti Füzuliyə bəslədiyi qədər sərt olmasa da, qeydlərində milli zamında ona heç təəssübkeşliyi də o qədər hiss olunmur. Baxmayaraq ki, "Əsarətlərində xalqın ruhu, onun milli xüsusiyyətləri, əsrin mənə və koloriti əksini tapmış..." - deyə qeyd edir, ancaq Homer, Firdovsindən sonra sıralamada Nizamiyə də yer verir və ardınca növbəti sıralamada Firdovsini "Şahnama" sından sonra onun "Xəmsə"sini həm məzmun, həm ifadə gözəlliyinə malik olan nəzmə misal çəkərək müasirlərini onlardan öyrənməyə və nədənsə "Nizami manənd" yox, "Firdovsi manənd" şeir yazmağa çağırır. "Nəzm və nəsr" haqqında məqaləsində Firdovsi, Nizami, Cami, Sadi, C.Rumi və Hafiz kimi şairləri "çox nadir vücuda gələn" şairlər kimi qiymətləndirdikdən sonra - Azərbaycan dilində başa düşülməsi mümkün olmayan bir cümlə işlədir və bunun ardınca, - "Belə məqamlarda onların sayəlatına da şeir demək caiz deyil, ancaq mənəmənəli-məqbul və pəsəndidə demək olur" - yazmaqla bu dəfə isə təəvvüründə yaqin Nizamini başda birinci nəzərdə tutmaqla hamısına bir növ "qulp" qoymuş olur. Özgə N.İ. Konradın "Orta Şərq itibahı və Əlişir Nəvai" məqaləsində Şərqin ən böyük korifey şairləri sırasında Nizamini mərkəzdə təsvir etməsi və bir növ həmin şairlər arasında bu qüdrətli söz dihanının birincilik mövqeyini nümayiş etdirərkən faktı ilə Azərbaycanlı Axundzadənin Nizamiyə münasibətindəki tür müntəsiblik, həqiqətən də düşündürücüdür». Göründüyü kimi, E.Səfəri burada ədəbi-mədəni dünyanın ən nadir rənglərini belə diqqətdən qaçırmır. Təqdim etdiyimiz kiçik parçada belə o, Şəmərdən, Firdovsindən bəri Cəminin, Sədinin, Ruminin, Hafizin adlarını xatırlayır. Kimin hansı münasibətdə olmasına diqqətli yönəldir. Hətta Şərq mühitindən kənarda N.İ. Konradın belə Nizamini mərkəzdə təsvir etməsini diqqətə çəkir.

Bütün bunlar onu göstərir ki, Nizami həmişə ədəbi-fəlsəfi düşüncənin diqqət mərkəzində olub. Birgə əsas o götürülməlidir ki, özgələ Nizami öz doğmaları kimi şərh edirlər. Və demək, biz Nizamiyə münasibətdə kənarda qalmamalıyıq.

E.Səfərlinin «Türkanə söz»ün misilsiz ustadı» kitabındakı eyniadlı fəsildə də Nizamının türk mədəniyyətinin mühitindən kənarda olmadığı xüsusi bir qəbərliklə təqdim olunur. Bircə o qalır ki, Nizamini elə biz özümüz də dünyanın sevdiyi qəder sevk.

(Davamı 9-cu səhifədə)

(Əvvəli 8-ci səhifədə)

Nizami Gəncəvi Azərbaycan mühtindən ayırmaq istəyənlər, onu ruh etibarlı ilə türklüyündən təcrid etmək cəhdində olanlar yalnız onun fars dilində yazmasını əsas götürürlər. Amma unudurlar ki, hər bir şairin, hər bir sənətkarın yaradıcılığı onun kimliyi haqqında ilkin məlumat verən ən etibarlı mənbədir.

"Xəmsə"nin ayrı-ayrı hissələrində Azərbaycan hökmdarlarına oxşar, tərənəmlər, eləcə də, Azərbaycanda baş verən təbiət hadisələri, Azərbaycan şəhərləri haqqında Nizami Gəncəvi elə doğmaqla söhbət açır ki, bu mühtindən kənar olan hər hansı bir şəxs heç vaxt onun qədər dərin məlumatlı ola bilməzdi. Beləliklə, Nizami Gəncəvinin dəhşətli Gəncə zəlzələsi təsviri, yaxud Bərdənin tərifi ilə bağlı parçaları oxumaq bəsdir ki, onun Azərbaycan mədəni mühtindən böyüdüyyəne şübhə etməyəsən.

Bir məsələni də qeyd etmək yerinə düşər. Kimlərsə Nizami Gəncəviyə yadlaşdırmaq siyasəti Nizami yaradıcılığına diqqət daha çox cəlb etməyə səbəb olmuşdur. Rus və Avropa şərqşünasları, eləcə də, qonşu xalqların ədəbiyyatşünasları Nizami Gəncəviyə diqqət edərək əsasən onu Azərbaycan şairi kimi xarakterizə etmişlər. Tarixi saxtakarlıqla məşğul olan ermənilər Nizami qəhrəmanlarını Azərbaycan mühtindən təcrid etməklə onun türklüyünə, nəticədə kimliyinə kölgə salmaq istəsələr də, buna nail ola bilməmişlər.

Tədqiqatçı Elşad Səfərlə ayrı-ayrı görkəmli alimlərin Nizami yaradıcılığına münasibətlerini müqayisəli şəkildə araşdırarkən kimin Nizamiyə təəssüb-küshük, yaxud da qeyri-təəssübçü şəkildə müstəvidən yanaşmasına da diqqət cəlb edir: "Ümumiyyətlə, görünür, Nizamini Azərbaycan mənşəli, həmənənli tədqiqatçılar və bəzi ədəbi simalar tərəfindən heç də bəxti gətirməmişdir. Hətta bəziləri, buna imkan və şəraitin olmasına baxmayaraq, təəssübçülük naminə də Nizamini tədqiq, təbliğ və tanındırmasında maraqlı olmamışdır. Belə ki, dünya şöhrətli alim - müfəkkir, Kazan universitetinin professoru Mirzə Kazım bəy adı çəkilən təhsil müəssisəsinin rektoru, görkəmli riyaziyyatçı alim N.İ.Lobaçevskiyə XIX əsrin ikinci rübünün əvvəllərində hətən Nizamidən yox, məhz Firdovsinin "Şahnamə"sindən bəzi nümunələri farscadan oxuyardı. Hansı ki, həmin vaxt M.Kazım bəyin əlinin altında, yaxud da çox zəngin kitabxanasında Nizami risindən ibarət 1818-ci il Kəlkiütə, "Xəmsə"nin 1819-cu il Paris və seirləri toplanmış 1844-cü il London nəşrləri, F.İ.Erdman tərəfindən tərcümə edilmiş "Sirlər xəzinəsi", həmçinin, "İskəndərnamə", "Leyli və Məcnun" poemalarının bir neçə variantları var idi. Maraqlıdır ki, dahi riyaziyyatçı alim, rektor N.İ.Lobaçevski prof. K.F.Fuksla birlikdə F.İ.Erdmanın tərcümə etdiyi "Sirlər xəzinəsi" poemasının 1824-cü il Kazan nəşrinə rəy vermişlər. Bu əmil təkə sradan bir rəy faktoru kimi yox, ümumən bir XIX əsr həndəsə, riyaziyyat dahisinin adı çəkilən professorla Azərbaycan dühasına verdikləri yüksək qiymət və sevginin - M.Kazım bəy kimlərdən fərqli daha önəmli münasibətin nümayiş baxımından çox əlamətdardır". Göründüyü kimi Elşad Səfərlə rus şərqşünaslarının da, o cümlədən, böyük Mirzə Kazım bəyin də Nizami ilə yaxından maraqlandığını göstərir. Hətta Sovet dövründə Nizami Gəncəvinin irsinə xüsusi marağın hələ XIX əsrdən başlanmış tədqiqatların davamı kimi baxır. Gənş şəkildə Nizami yaradıcılığına münasibət rus və Avropa şərqşünasları üçün də xüsusi maraq obyektidir.

"TÜRKANƏ SÖZ"ÜN MİSİLSİZ USTADI

Əlbəttə, bir çoxları Nizamini Azərbaycan şairi kimi, türk ruhunun daşıyıcısı olan bir sənətkar kimi görmək istəmirdilər. Elə bu səbəbdən də, bir çox hallarda Firdovsinə daha önə çəkir, Nizami qəhrəmanlarının əzəmətinə kölgə salmağa çalışırdılar. Təsədüfi deyil ki, bir çox hallarda, hətta Azərbaycanlı ədəbiyyatşünaslar da Nizami Gəncəviyə milli müstəvidən münasibət bildirməyə çəkinirdilər. Belə olan halda, Ə.Firdovsi, yaxud, Ö.Xəyyam ön plana çıxarıldı. Hətta görkəmli filosof-tədqiqatçı Asif Əfəndiyev də Nizamidilli poeziyanı Azərbaycan dilinin faciəsi hesab etməsi təsədüfi deyildi. Elşad Səfərlə bu məqamları güzəştə getmədən, xüsusi diqqətlə fikri müstəvisinə gətirir: "Təəssüf doğuran faktıdır ki, Ə.Firdovsi haqqında "İran klassik şeirinə tanrısı, fikrin casarətini, bədii sıçrayışın, əzəmətin, mədəni novatorluğun ən parlaq bir nümunəsi" kimi epitetləri işlədən, dövrünün nüfuzlu və tanınmış tədqiqatçisi Əli Nazim Ömər Xəyyamla bağlı ("Kommunist" qəzeti, 10 avqust 1936 - E.S) məqaləsində - "Şərq renessansının ən cəsur siması Firdovsidən sonra Ömər Xəyyamdır" - deyər, yazırdı və ümumiyyətlə, heç Nizamini adını belə renessansla bağlı çəkmirdi. İş o yerə çatmışdı ki, keçən yüzilliyin 80-ci illərində tanınmış filosof-tədqiqatçı Asif Əfəndiyev Nizamini "Azərbaycan ədəbiyyatının faciəsi" adlandırdı. Bu cür yanaşmalar Nizamiyə münasibətdə bəsit mövqə nümayişindən başqa bir şey deyildi". Elşad Səfərlə mülahizələrində doğrudur. Ancaq bu da var ki, həyat dərğün olmadığı kimi, elmi və ictimai düşünce də dərğün deyil.

Görkəmli Azərbaycan ədəbiyyatşünasları, Nizamini sevgi ilə tədqiq edən nüfuz sahibi alimlər Nizami yaradıcılığını Azərbaycan xalqının tarixi taleyindən ayırırlar. Onların ən çox istinad etdikləri dəlillər, demək olar ki, şübhə doğurmadan Nizamini Azərbaycan fenomeni olduğuna şahidlik edir.

Nizami haqqında tədqiqatlar nə qədər dərinləşir dərinləşsən, klassik Azərbaycan alimlərinin düşünce müstəvisindən qalan iz öz dəyəri itirmir. Elşad Səfərlə bu irsi yüksək səviyyədə dəyərləndirir: "... nizamitəşünasların ciddi elmi axtarışları - bu sırada H.Araslı, M.Cəfər, M.Ə.Rasulzadə, M.İbrahimov, M.Rəfli, R.Əliyev, Q.Əliyev, X.Yusifli, Ə.Ağayev, R.Azadə və digərlərinin sayları nəticəsində Nizami və onun irsi ilə bağlı qeyri-elmi, əsassız mülahizələr rədd edildi və o, Azərbaycan xalqına qaytarıldı. Bu xüsusda M.Cəfər Nizamiyə bağlı 1947-ci ildə yazdığı "Klassik şeirimizdə Nizami yaradıcılığı motivləri" məqaləsini bu cür

ekspressiv şəkildə bitirirdi: - "Nizamini biz heç bir zaman və heç vəhcə özümüzədən ayırı təsavvür edə bilmərik. Öz görüşləri və dahiyanə fikirləri etibarlı ilə bizə bu qədər yaxın olan Nizami bizim olmayıb kimin olmalıdır? Nizamini gizli, qanlı əllər uzun müddət öz xalqından ayırmışdı. Nizamini böyük Stalin (?) öz xalqına qaytarmışdır. - Nizami bizimdir!". Əlbəttə, Elşad Səfərlənin gətirdiyi bu faktın arxasında dayanan həqiqəti də anlamamaq mümkündür deyil. Bir çox hallarda "37 repressiyasını" görmüş alimlərin varlığında xof daşır. Siyasi baxımdan mübahisə doğura biləcək hər hansı bir fikrə cavab verməli olardılar. Elə bu səbəbdən də göstərilən sitatda Stalin istinad nöqtəsi kimi ön plana çıxarılır.

Nizami Gəncəvinin müharibədən əvvəl geniş aspektdə tədqiqata çəkilməsi Sovet dövrü ədəbiyyatşünaslarında da qətiyyətli fikir demək üçün şərait yaratmışdır. Bir maraqlı sitat da diqqətimizi cəlb edir. Elşad Səfərlənin Nizami irsinə münasibət həssaslıqla öyrənməsi, tədqiq etməsi ən xırda nüansları belə diqqətdən qaçırmaması onun bir ziyalı fədakarlığı göstərməsinə sübutdur. A.Krımskinin, şair Nikolay Tixonovun və başqalarının Nizami irsinə birmənəli münasibət tərəddüd edənlərə də kifayət qədər cavab təsiri bağışlayırdı. Nizamini Azərbaycan mühtindən ayırmaq cəhdləri get-gedə qətiyyətli ziyalıların aydın mövqeyi ilə sarıdırdı.

Tədqiqatçı Elşad Səfərlə "Türkanə söz"ün misilsiz ustadı" kitabının ikinci fəsilində Krımskinin və Tixonovun fikirlərini məmnunluqla oxucuya təqdim edir: "Əslən ukraynalı şərqşünas, Rusiyada Nizami irsinin görkəmli tədqiqatçısı A.Krımksi isə əla bil ki, böyük şairin hansı ədəbiyyatı məxsusluğuna məsələsinə əsağıldakı əhəmiyyətli qeydi ilə son qoymaqla mənsub olduğu xalqı və ədəbiyyatşünaslarını bərdəşlik arxayın salırdı: "Nizami doğma Azərbaycan şairidir və Azərbaycan qanunu olaraq onunla fəxr edə bilər... ancaq o hamda dünya ədəbiyyatının iftixarı və bəzəyidir". Diqqətəlayiq haldır ki, Nizami və onun irsinə bəziləri tərəfindən yanlış münasibət tendensiyası görkəmli rus sovet şairi, Azərbaycan xalq şairi fəxr tituluna layiq görülməli Nikolay Tixonov da baxışlarından yayınmış, onu özünə cəlb etmiş, yaradıcılığında bu məsələyə obyektiv mövqə nümayiş etdirməklə xüsusi yer ayırmış, bir növ həmişə onun diqqət mərkəzində olmuşdur. Rus-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin tanınmış tədqiqatçılarından biri, həmçinin "Nikolay Semyonoviç Tixonov və Şərq" mövzusunda böyük müvəffəqiyyətli doktorluq dissertasiyası müdafiə etmiş, filologiya elmləri namizədi, dosent Kamran Kazımov N.Tixonovun "Nizami" məqaləsinə istinadən qeyd edir ki, görkəmli rus ədəbi mühərisində olan Leninqraddın Ermitaajında Nizamini 800 illik yubileyinin keçirilməsi tədbirinə qatılmış, tədbirlə bağlı "Nizami" məqaləsini yazmışdır". Elşad Səfərlənin zəhmətli axtarışları və Nizamiyə sevgi ilə tədqiqatının nəticəsi kimi yazıya gətirdiyi bu məqamlar Nizamini necə bir çətin yol keçdiyi bir daha göstərir. Nizamini nə qədər Azərbaycan xalqından uzaqlaşdırmışdılarsa, o yenidən bütün çətinlikləri dəf edərək öz xalqının mədəni mühtinə qayda bildirmişdir. Axı Nizami Gəncəvi bəşər nəslinə xüsusi sevgi bəsləmiş, insanlığı bütün yaradılmışların hamısından uca tutmuşdur. Təsədüfi deyil ki, Elşad Səfərlə göstərdiyi kimi Nikolay Tixonov da öz yazı-

sında dünyanın - Avropanın, Rusiyanın, digər xalqların ən görkəmli simaları ilə adını bir sırada gəkir.

Elşad Səfərlənin tədqiqatını oxuduqca, dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin adlarını sadaladıqca, bu sırada Nizamini adını görmək bizim qəlbimizi xüsusi fərəh hissi ilə doldurur. İstər-istəməz həmin sənətkarların əsərlərini yada salırıq. Onların qəhrəmanlarını xəyalımızdan keçiririk. Təbii ki, Nizamini əsərlərini də bu müstəvidə görürük. Onun qəhrəmanlarını da düşünməzdə sıralayırdıq. Bütün hallarda Nizami Gəncəvi irsinin möhtəşəmliyi, Nizami qəhrəmanlarının əzəməti daha uca, daha güdrətli görünür. Elşad Səfərlə Nikolay Tixonovun müqayisəli şəkildə Nizami irsinə münasibət obyektiv düşüncənin məhsulu hesab edir: "Sözgedən məqalədə Tixonov Nizami dühasına, "sönməz şöhrətinə" yüksək dəyər verir və onun adını poeziya korifeyləri: Dante, Petrarka, Şekspir, Ş.Rustaveli, Bayron, Höte, Nekrasov, Şevçenko kimi şairlərin sırasında çəkir və yazırdı: "Adı çəkilən poeziya dahilərinin cərgəsinə ədalətli sayaraq qeyd etməliyik ki, Azərbaycan müfəkkiri gürcü şairi Ş.Rustaveli istisna olmaqla, xronoloji qaydada zaman baxımından hamısından əvvəl gəlir, dünya poeziyasının təməlinə bu şairlərin poeziya üfqlərində görünməsinə həyata keçirir. Bu nöqtəyə-nəzərdən də öz bədii istedadının miqyasına görə Nizami dünya poeziya dahilərinin "müəllimi", "müəllimlər müəllimi" kimi yüksək fəxrli adə layiq görülməlidir". N.Tixonov eyni zamanda Nizamini guya fars şairi olmasını "fars dili" faktoru ilə əsaslandırmağa çalışanların qeyri-elmi müddəalarına, iftiralarna da bir növ sət reaksiya verir. Burjua tarixçilərinə və parinarist millətçilərə, ifrat təəssübçülərə əsaslı, arqument cavab verməklə onların bu cür yanaşmalarını inandırıcı şəkildə inkar edir: "Bu tələm-tələsik yalan heç kəsə aldadılmaz. Gəncədə doğulan, öz istedadını doğma zəmində inkişaf etdirən, xalq rəvayətləri mənbəyindən bəhrələnmən, xalq qəhrəmanlarının xüsusiyyətlərini göstərən Nizamini onu həyata bəxş edən torpaqdan, Azərbaycan xalqının və ədəbiyyatının dərin əlaqələrindən ayırmaq olmaz". Beləliklə, sitatda da göründüyü kimi, N.Tixonov Nizamiyə və onun mənsub olduğu Azərbaycan ədəbiyyatına böyük ehtiram, dəyər nümayiş etdirmiş və "haqlı olaraq onun Azərbaycan şairi olduğunu bütün dünyaya qətiyyətli bəyan etmişdir". Rus şairindən gətirdiyi sitatla Elşad Səfərlə həmin məqalənin ruhundan çıxış edərək sanki tədqiq etdiyi məqalə müəllifinin mövqeyi ilə birləşir. Birmənəli şəkildə Nizamini bu torpaqdan ayırmağın qeyri-mümkün olduğunu diqqətə çəkir. Əlbəttə, Nizami Gəncəvi irsi bundan sonra da heç vaxt tədqiqatdan kənarlaşmayacaq.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Nizami qəhrəmanları ümumdünya insanından təcrid olmuş bir aləmin övladı deyil. Bərdədə doğulan Şirin Xosrov sarayında da öz əzəmətinə, güdrətini qoruyub saxlayır. Yaxud azərbaycanlı sənətkar oğlu Ferhad yad mühtilərə düşsə belə, özünün kimliyini unutmur. Sadə bir insan olaraq mədəni zənginliyini ən çətin vəziyyətlərdə belə təsdiq edə bilir.

Nizami Gəncəvinin ölməz qəhrəmanları müasir dövrümüzün insanları üçün də heç vaxt dəyərlərini itirməyən örnəklərdir.

(Davamı 10-cu səhifədə)

(Əvvəli 9-cu səhifədə)

Nizami Gəncəvi yüz illikləri, zəmanəmizəçən keçdiyi yolu səssiz, əks-sədasız görməyib. O öz zamanəsindən başlayaraq, demək olar ki, bütün şərq ölkələrində tanınaraq, adı hörmətlə, şöhrəti uca tutularaq düşün-cələrdə yaşayıb. Nizami öz zamanəsindən başlayaraq sürətlə qonşu ölkələrin söz bilənləri, şairləri üçün elə uca sözün şahı olub.

Bunun bir neçə səbəbi var. Birincisi əsas səbəbi Nizamının yazdıqlarının, yaratdıqlarının əsasında bəşərin ölməz ruhu dayanırdı. O, insanlığı uca tutur, elmə dəyər verir, həyatın inkişafını, gözəlliyini yalnız insanla bağlayırdı. Onun əsərlərində real insanın istək və arzuları böyük şövqlə tərənnüm olunurdu. Elə ona görə də Nizami Gəncəvinin əsərinin hər hansı bir əlyazmasını hansı sarayın kitabxanasında olmasından asılı olmayaraq söz xirdələri onu axtarıb, tapır, oxuyur, feyziyəb olurdular. Elə bununla da Nizami cazibəsinə düşür, Nizamının ölməz ruhunu sənətkarlar yaradıcılıqlarına ehtiva edir, onun mövzularında elə çox

Elşad Səfərli "Leyli və Məcnun" poemasının motivlərinə daha çox müraciət edir. Bu müraciətlərin əsasında onun gətirdiyi faktlar göstərir ki, Nizami əslində bütün yaradıcılığı boyu, eləcə də, "Leyli və Məcnun" da türkçə düşünüb, farsca yazmalı olmuşdur.

Əslində "Leyli və Məcnun" əhvalatı Nizamiyə qədər şərəfdə çıxdan məlum idi. İki gəncin müqəddəs məhəbbəti onların həyatları üçün faciəyə çevrilmiş olsa belə, bu müqəddəs məhəbbət bu iki gəncin düşüncələrdə əbədi yaşamasına özlü olmuşdur.

Həm Nizami yaradıcılığından, həm də, ümumiyyətlə, xalq arasında gözənləyən Leyli - Məcnun əhvalatlarından məlum olur ki, bu gənclərin hər ikisi şair olub. Onların həyatlarının əfsanələşməsinin bir səbəbi də elə şairlikləridir.

VII əsrdə artıq şeirləri ilə dillər özəri olan Qeys xalqın yaddaşından elə şeirlərinə görə silinməyib. Onun sevgilisi, əfsanələrdəki adı Leyla olan qız da şeirləri ilə qəlbləri fəth edib. Hətta Elşad Səfərli göstərir ki, ayrı-ayrı dövrlərdə Məcnun adlı şairin şeirləri də toplanıb, kitab halında nəşr edilib.

feodalların təşvişi başadüşülən idi... Və belə bir ciddi təhlükəyə qarşı müqavimətsiz qalmaq sadələşməyə gətirir. Göründüyü kimi, tədqiqatçı artıq öz qeydlərində Nizami Gəncəvinin qərb ədəbiyyatına da təsiri məsələsinə işiq tənib. Hötenin adı burada xatırlanır. Hətta onun Məcnun surəti ilə bağlı dediklərinin məcazi mahiyyətinə də toxunur.

Nizami Gəncəvinin böyüklüyü həm də onunla ölçülür ki, siyasət dünyanı sərhədlərə ayırır, xalqların arasında sədlər çəkir, amma Nizami Gəncəvi kimi böyük simalar bu sərhəd dirəklərinə toxunmadan insanlar arasındakı mənəvi bəndləri söküb dağıda bilir. Nizami ingilislərin, almanların mənəvi mühitinə daxil olmaqla onların görkəmli sənətkarlarını min tellərlə özünə bağlayır. Nəticədə Azərbaycan mənəvi mühitinin ən dəyərlili cəhətlərini öz əsərləri ilə Avropaya daşıyır.

Avropanın qüdrətli sənətkarları Nizami Gəncəvinin ölməz ideyalarına görə, böyük insani məzmun daşıyan əsərlərinə görə, saf qəlblə qəhrəmanlarına görə sevidilər və bu sevgi o qədər böyük idi ki, onlar - yəni, yad

ifadənin özündə Nizamiyə sonsuz istək və məhəbbət açıq-aşkar duyulur. Elşad Səfərli digər tədqiqatçıların da Nizamiyə sevgisini elə onların öz sözləri ilə üzə çəkir: *I.Filiştinski yazırdı: "Şərəfdə Leyla və Məcnunun faciəli sevgi tarixi, Avropada "Tristan və İzolda", "Romeo və Culyetta"nın sevgi tarixlərindən heç də az məşhur deyildi". Müəllifin bu qeydi bizə Nizamının "Leyli və Məcnun" poemasının Avropada da tanınması barədə müəyyən qədər əsas verir. Belə ki, şairin poemasındakı bəzi motivlərin Şekspirin yuxarıda adı çəkilən faciəsindəki motivlərlə səsəsləməsi bu haqda söylədiyimiz əsası daha da gücləndirir.*

Ümumdünya ədəbiyyatına, o cümlədən Azərbaycan ədəbiyyatına Nizamının təmsilində müraciət edib, onun təsiri ilə müəyyən əsərlər yazmasının Höte üçün mümkünliyi Şekspir, yaxud digər Avropa korifeyləri üçün niyə də olmasın?". Bu qeydlərdən sonra Elşad Səfərli Hötenin məşhur kəlamını xüsusilə olaraq diqqətə çəkir: *"Əlbəttə, Höte kimi bir Avropa və qərb təəssübkeşinin Nizami haqqında olduqca yüksək fikir söyləməsi, üstəlik şeir həsr etməsi, onu "Şairlərin şahı" adlandırması sıradan bir tərif deyildir. Bu, Avropa və Qərb düşüncəsinin Nizami dühaşına qarşısında heyranlığının göstəricisi idi".* Deyilənlər bizi həqiqətə daha çox yaxınlaşdırır. İstəsək də, istəməsək də, Nizamının poetik ruhunun əsasında onun türk düşüncəsinin dayandığına şübhə edə bilmərik. Baxmayaraq ki, zamanının hökmdarı onu türkçə yox, farsca yazmağa məcbur etmişdi. Elə bu səbəbdən də, əslində siyasi məqsədlərlə Nizamini türk mənəvi mühitindən qoparmaq istəyənlərin də sayı az olmamışdır.

Nizami Gəncəvi bütün yaradıcılığında özünün türk düşüncəli bir sənətkar olduğunu təsdiq edir. Hətta ondan sonra gələn sənətkarların da hər biri onu Gəncənin mənəvi olaraq hökmdarı kimi tanıyır.

Elşad Səfərli XII əsrin böyük sənətkarının ruhuna sonsuz hörmət və ehtiramla müvəddət faktları belə ümumiləşdirir: *"Gəncəli "Şairlər şahı"nın dili türk (Azərbaycan) dili, yaradıcılığı da möhtəşəm "türkanə söz"ün ölməz sənət nümunələridir. Xosən sifarişində "Torkane soxən səzaye ma nist" yazılmaqla onun doğma dilinə kinayəli, rəzil münasibət bəsləmişdi. Lakin böyük söz xəzinəsinə sahib Gəncə xəzinədarı ruhdan düşmədi, farsca yazsa da yazdığıni öncədən türkçə düşündü, misilsiz "Leyli və Məcnun" poeması və lirikası ilə bir daha "torkane soxən" in varlığını, şeir-sənət qüdrətini bütün dünyaya sübut etdi. Ədəbiyyatşünas alim, tədqiqatçı P.Xəlilovun A.Krımşkinin "Nizami və müasirləri" kitabından verdiyi bir sitat fikrimizin sübutu kimi səslənir: "Maraqlıdır ki, Nizamının müasirləri "Leyli və Məcnun" da arəb həyatından daha çox, türk əhval-ruhiyyəsi görülməsi və poemani buna görə fərqləndiriblərmiş".* Sonra müəllif Ə.Nəvai tərəfindən əsərdəki türk surətlərini və onların həyat tərzini "türk zövqü" - deyər adlandırdığını qeyd edir. *Və bunu da qeyd etməyin yeridir ki, Nizami poemasında Leylinin Ərəbistanda yaşayan türk qəbiləsindən olduğuna açıq-aşkar işarələr varmış və bundan heç də çəkinməmişdir".* Nizami Gəncəvi qüdrətini dərk etmək üçün onun əsərləri nə qədər əsaslırsa, bir o qədər də onun digər xalqlara, hətta qonşu olmayan qərb ölkələrinin mənəvi mühitinə təsirinin unutmaq olmaz. Elşad Səfərli doğru olaraq qeyd edir ki, Nizamının bayraqlaşan qələminin ucunda ildırım tək çaxan, şimşək effekti göstərən onun türkənə sözü idi.

"TÜRKANƏ SÖZ"ÜN MISİLSİZ USTADI

vaxt onun təsirində yeni əsərlər yaratmağa başlayırdılar.

"Xosrov və Şirin" in təsiri ilə yazılmış çoxlu əsərlər var. Bunlardan Arif ərdebilinin "Fərhadnəmə"si, hətta dövrümüzün kalssiki Səməd Vurğunun "Fərhad və Şirin" faciəsi məşhurdur.

Nizami Gəncəvinin "Leyli və Məcnun" poeması hər kəsin ruhunu yazdığı zamandan bəri əsir edə bilib. Əvvəllər deyirdilər ki, "Leyli və Məcnun" mövzusunda Nizamidən sonra 50-dən çox əsər yaranıb. Bütün bunların hamısını yaradılış nüvəsində Nizami Gəncəvinin ölməz "Leyli və Məcnun" u dayanır.

Nizami Gəncəvinin hələ zamanından başlayaraq məşhurluğunun ikinci səbəbi, zənnimizcə, onun yaradıcılığına hökmdarların da yüksək dəyər verməsi əsas olmuşdur. Belə ki, Nizami Gəncəvi hər hansı bir qüdrətli əsərini hökmdarın adına bağlayırdısa, hökmdar da həmin əsəri öz ixtiyarına alır, şöhrətini yaymaq naminə xəttatlara əsirin sürətini çıxarılmasını tapşırırdı. Hökmdarlar Nizami əsərlərini təkcə dostlarına yox, həm də rəqiblərinə belə göndərirdi. Bununla da, Nizami Gəncəvi yaradıcılığı şərqin kitabxanalarının fəth edir, didən-dilə düşür, onun dəyərli sözləri ağzından-ağıza keçərək ölməz müdriklik məsələləri kimi yayılmalı olurdu.

Şübhəsiz, şərqdən-qərbə doğru uzanan karvan yollarının təkcə iqtisadi ticarət əlaqələrinə dair əhəmiyyətindən danışmaq az olardı. Axi, bu karvanlarla Nizami kimi sənətkarların əsərlərini əlyazmaları da qiymətli hədiyyələr kimi müəyyən ünvanlara çatdırılırdı. Nizamidən sonrakı bir neçə yüz ildə Nizami şərqə bütövlükdə fəth edə bilmişdi və artıq Avropaya da ayaq açmışdı. Avropanın görkəmli lirika ustaları Nizami mövzularından təsirlənir, onun eşq və məhəbbət duyğularını öz dillərində yaratdıqları əsərlərdə heyranlıqla əks etdirirdilər.

Görkəmli tədqiqatçı Elşad Səfərli "Türkanə söz"ün misilsiz ustadı" tədqiqat əsərində Nizamının türk ruhunu, demək olar ki, onun yaradıcılığı əsasında son zərəsinə qədər aşkarlamağa çalışır, bu da istər-istəməz Nizamının farsca yazmağa məcbur olmasının səbəblərini aşkarlanması deməkdir.

Elşad Səfərli onu da göstərir ki, Məcnunla Leylanın VII əsrin sonlarına qədər yaşamaqları haqqında mənbələrdə məlumatlar da var.

Məcnun böyük faciə qəhrəmanındır. Eləcə də, Leyli. Onlar bir-birlərini nə qədər böyük məhəbbətlə sevsələr də, sevgi hissələrinə düşməni gözü ilə baxan feodal mühiti onları dəyərləndirə bilməzdi. Hətta hakim təbəqə azad sevgini mövcud cəmiyyətin qanunları üçün dağıdıcı qüvvə hesab edirdi. Elşad Səfərli Nizami Gəncəvinin azad sevgini tərənnüm etməsinin özünəxas üslubla və eyni zamanda çox dəqiqliklə incələyir. Tədqiqatçı yazır: *"Biz Nizami poemasında zaman - fərd qarşıdurmasını, feodal - klerikal düşüncə tərzinin insanı uçuruma yuvarlatması, azad sevgini boğması, onun taleyindən fatalistcasına, müttəcasına asılı salmasının ürəkəğrıcı ifadəsini görürük. Və bunu heç də "gözəl bədii yalan" kimi yox - asil realıq hadisəsi kimi qəbul edirik. Məcnunun çöllərə, səhralara düşməsi, heyvanlarla dostluq etməsinə isə Nizami qələminin hiperbolik şişirtmə, yaxud "yalana bənzəyən doğru" amili kimi yox, cəmiyyətdən qaçma, ona etiraz, xoşbəxtliyi, əsədliyi təbiətin qoynunda tapma, vəhşi heyvanların insanlardan inəfsalı, daha rəhmli və ədalətli olması faktı kimi baxırıq. Və mühit, zaman - fərd qarşıdurmasında fərdin, Məcnunun faciəsinin əsl səbəblərini Nizami qələmində realistcasına anlaya bilir. Nizamının təbirincə zamanından tez doğulan, zamanın fəvqinə yüksələn, ancaq fatalist dindar qəddər də dərk ediləməyən Məcnunun xalxdığı zirvədən feodal düşüncənin əliylə aşağıya yuvarlanmasından aldığı zərbənin gücü, əlbəttə ki, xalxdığı zirvənin hündürülüylə müttənəşib olmalı idi. Zaman Məcnunu qəbul etmirdi və qəbul edə də bilməzdi, o zaman üçün hamının gözü qarşısında böyük təhlükə idi. Çünki, böyük alman şairi, mütəfəkkiri Hötenin 2010-cu ildə Bakıda çap edilmiş "Seçilmiş əsərləri"ndə Məcnun surəti ilə əlaqəli qeyd edildiyi kimi: "Məcnun gül üçün büllür güldən idi, Nizami isə onda palıd tumu əkmışdi". Şübhəsiz ki, palıd tumu vazanı boy verib sındıracağı kimi, Məcnunun da zamanın, mühitin sığdığıni çərçivəni artıq sındırmaqda olduğunu hiss edən*

ELŞAD SƏFƏRLİ

"TÜRKANƏ SÖZ"ÜN MISİLSİZ USTADI

mühitin söz-sənət adamları Nizami qarşısında təzimə durmalı olurdular. Bu fikrimizə əsas üçün Elşad Səfərli'nin tədqiqatından daha müvafiq bir parçaya da diqqət edək: *"Həmçinin vurğulamağa dəyər ki, "Hötenin Şərq, o cümlədən, Azərbaycan mədəniyyətinə yaxınlığı, onu müttərəqqi bəşəriyyətin digər dühaları ilə yanaşı bizə çox sevir. Onun Gəncənin adını çəkəməsi (şübhəsiz ki, Nizami ilə bağlı)... tariximizə aid bəzi fikirləri, Şimali və Cənubi Azərbaycanın coğrafi mövqeyini gözəlləndirən, nəhayət, böyük Azərbaycan şairi Nizamiyə hətta ayrıca şeir həsr edib, "Ey Nizami, yaxşı ki, çirmələyib qolunu, doğru-dürist göstərdin böyük sənət yolunu" onun özündən sonra gələn sənətkarlara böyük sənətin yolunu göstərməsinə, gələcək həqiqi ədəbiyyatın yaradılmasında onlar üçün yardımçı, örnək ola biləcəkmöhtəşəm əsərlər yaratmasına işarə etməsi və Nizamini "Şairlər şahı" adlandıraraq verdiyi misilsiz qiymət ədəbin xalqımıza bəslədiyi hörmət hissəsinin ifadəsidir".* Bəşər nəslində Nizamiyə yad olan xalq yoxdur. Elə ona görə də zaman keçdikcə Nizamiyə üz tutan, Nizamini tədqiq etmək istəyən, Nizami dühaşına qarşısında sarsılan müəlliflər Nizamini ölçməz zirvə sahibi hesab edirlər. Nizamini "şairlər şahı" adlandırmaqla Nizamiyə yad hesab elədiyimiz xalqın şairi onu "şairlər şahı" adlandırır. Bu